

В. Пилипчук, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, в. о. директора Науково-дослідного центру правової інформатики на правах інституту НАПрН України

Пріоритети розвитку права і правової науки в інформаційній сфері

У сучасних умовах глобалізації відбувається активний розвиток інформаційного суспільства у провідних країнах світу, а також розпочато його будівництво в Україні. За цих обставин та згідно з положеннями Конституції і законів України актуальними постають проблеми наукового і правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства та входження України у світовий інформаційний простір, удосконалення правового регулювання інформаційної діяльності фізичних та юридичних осіб, захисту безпеки людини і громадянина, суспільства і держави в інформаційній сфері, а також організації, координації та здійснення відповідних наукових досліджень.

До вказаних або подібних висновків схиляються багато вітчизняних та іноземних вчених, зокрема, І. Арістова, О. Баранов, В. Брижко, К. Беляков, В. Білоус, І. Жилиєв, Б. Кармич, В. Кузнецов, В. Копилов, М. Коваль, А. Новицький, М. Рассолов, В. Речицький, Р. Романов, К. Самойлик, А. Семенченко, Ю. Тихомиров, В. Цимбалюк, Н. Шаповалова, М. Швець та ін.¹

Актуальність проблеми розвитку права і правової науки в інформаційній сфері підтверджується й сучасним рівнем досліджень у цій галузі. Аналіз наявних наукових здобутків свідчить, що більшість українських науковців зосереджували увагу на дослідженні питань правової інформатики, правових проблем створення і застосування

¹ Жилиєв І. Б. Інформаційне право: теорія і практика : монографія / Ігор Борисович Жилиєв. – К., 2009. – 104 с.; Брижко В. Е-майбутнє та інформаційне право. – 2-ге вид., допов. / В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов. – К.; 2006. – 234 с.; Копылов В. А. Информационное право: вопросы теории и практики : монография / В. А. Копылов. – М., 2003. – 623 с.; Рассолов М. М. Информационное право : учеб. пособие / М. М. Рассолов. – М., 1999; Кузнецов В. К. Информационное право : учеб.-метод. комплекс / В. К. Кузнецов. – Новосибирск, 2001. – 128 с.; Міжнародне інформаційне право: Методичні рекомендації до навчальної програми / уклад. Н. С. Шаповалова. – Х., 2008. – 24 с. та ін.

інформаційно-комп'ютерних систем і технологій, захисту інформації з обмеженим доступом та боротьби з комп'ютерною злочинністю. Водночас лише поодинокі вчені проводили системні теоретичні дослідження в галузі інформаційного права, а решта правових проблем інформаційної сфери дійсно досліджувалися лише фрагментарно. Наявним підтвердженням цього є те, що протягом 2002 — 2010 років з актуальних правових проблем інформаційної сфери в Україні захищено всього 4 докторські дисертації.

Актуальність піднятих проблем було підтверджено і в ході міжнародного симпозіуму *«Інтеграція науки і освіти — ключовий фактор побудови знаннєвого суспільства»*, організованого Міжнародною асоціацією академій наук, НАН України та МОН України (м. Київ, НАН України, 25–27 жовтня 2007 р.). Учасники симпозіуму, зокрема, представники академій наук РФ, України, Казахстану, США та інших країн, у своїх виступах зазначали, що в умовах розбудови інформаційного (або т. зв. «знаннєвого») суспільства зростатиме роль права, зокрема інформаційного права, та правового забезпечення безпеки людини і громадянина, суспільства і держави в інформаційній сфері.

Стосовно останнього варто звернути увагу, що згідно зі ст. 17 Конституції України забезпечення **інформаційної безпеки** разом із захистом суверенітету і територіальної цілісності України та забезпеченням економічної безпеки віднесено до найважливіших функцій держави і визнано справою всього Українського народу¹.

Як свідчить аналіз, сучасні реальні та потенційні загрози безпеці людини, суспільства і держави в інформаційній сфері досить системно висвітлено у Законі «Про основи національної безпеки України» (2003 р.), а саме: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, у т. ч. шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації².

З огляду на викладене до основних пріоритетів державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері законодавством

¹ Конституція України : офіц. вид. – К., 2006. – С. 10.

² Про основи національної безпеки України : Закон України // Відом. Верхов. Ради України, – 2003. – № 39. – ст. 351; 2006. – № 14. – Ст. 116.

віднесено: забезпечення інформаційного суверенітету України, вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери, наповнення інформаційного простору достовірною інформацією про Україну, активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці, забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова і доступу до інформації, вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору України¹.

Актуальність вказаних засад державної політики в інформаційній сфері законодавець підтвердив у прийнятому в липні 2010 року Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», яким до основних пріоритетів зовнішньої політики також було віднесено інтеграцію України у світовий інформаційний простір².

Крім зазначених було прийнято низку інших законів України, які врегульовують правовідносини в інформаційній сфері, зокрема, закони «Про інформацію» (1992), «Про державну таємницю» (1994), «Про рекламу» (1996), «Про Концепцію національної програми інформатизації» (1998), «Про національну програму інформатизації» (2005), «Про телекомунікації» (2003), «Про захист персональних даних» (2010) тощо.

Тобто, наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. розпочалося активне формування інформаційного законодавства України. Водночас багато суспільних відносин у цій сфері залишаються не врегульованими або врегульовані лише частково.

Зокрема, у Законі «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» вказується на низку організаційних, економічних, технологічних та інших проблем у формуванні інформаційного суспільства, у т. ч. на недостатній розвиток нормативно-правової бази в інформаційній сфері і ставиться завдання щодо створення цілісної системи законодавства, гармонізованої з нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства³. У Стратегії національної безпеки України також вказується

¹ Про основи національної безпеки України : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351; 2006. – № 14. – Ст. 116.

² Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 55. – Ст. 1840.

³ Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

на необхідність розвитку законодавства, у т. ч. з питань забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері¹.

За цих умов значно зростає роль юридичної науки, яка має забезпечити пошук найбільш оптимальних шляхів розвитку права і розв'язання актуальних правових проблем в інформаційній сфері.

Для вирішення вказаних та інших завдань вважаємо за необхідне організувати та здійснити комплекс фундаментальних і прикладних наукових досліджень з проблем теорії інформаційного права, державно-правових та міжнародно-правових проблем розбудови інформаційного суспільства, входження України у світовий інформаційний простір, забезпечення інформаційної безпеки і захисту національних інтересів у цій сфері.

З погляду історії права слід зауважити, що суттєвий поштовх до розвитку правових досліджень в інформаційній сфері та власне інформаційного права в Україні був наданий за результатами досліджень, що здійснювалися в галузі **правової інформатики**, котра, як досить слушно визначив В. Копилов, з одного боку, є одним із напрямів інформатики, а з другого — застосовується для дослідження правової системи (для потреб цієї системи), тобто виконує функції прикладної юридичної науки².

У контексті зазначеного та створення передумов до проведення вказаних досліджень вагомими системними кроками в Україні були зроблені створенням 2001 року Науково-дослідним центром правової інформатики на правах інституту Національної академії правових наук України, яким, зокрема, розроблена та підтримується електронна база даних «Система баз даних і знань у галузі держави і права», інформаційно-пошукові системи «Наукові роботи з проблем держави і права», «Тезаурус EUROVOC», проведено перші узагальнення досвіду правового регулювання в інформаційній сфері США, Великої Британії, ФРН, Франції, Японії, РФ та інших іноземних країн тощо³.

Надалі, за нашими оцінками, у сфері правової інформатики потребують подальшого дослідження проблеми системної інформатизації законотворчої діяльності, розбудови Е-уряду та Е-парламенту.

¹ Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 11. – С. 7. – Ст. 389.

² Копилов В. А. Информационное право: вопросы теории и практики / В. А. Копилов. – М., 2003. – С. 29.

³ Швець М. Я. Інформатизація шляхом співпраці колективів розробників і користувачів / М. Я. Швець, О. Я. Гладківська / Правова інформатика. – № 3 (27). – К., 2010. – С. 3–8; Е-майбутнє та інформаційне право. – 2-ге вид., допов. / В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов – К., 2006. – С. 117–125, 186–214, 225–228.

Поряд з цим аналіз сучасних наукових здобутків вітчизняних та іноземних вчених свідчить про наявність низки системних проблем у питаннях розвитку теорії інформаційного права.

Зокрема, заслуговують на увагу висновки українських вчених, що *«... до теперішнього часу інформаційне право... слабо розроблене і являє собою лише самостійну юридичну наукову дисципліну, яка фрагментарно формувалася і продовжує формуватися»*¹.

Актуальною постає проблема визначення та співвідношення термінів *«програмне право», «комп'ютерне право», «телекомунікаційне право», «правова інформатика», «право інформатики», «право на інформацію», «правова інформація», «право на доступ до інформації», «міжнародне інформаційне право» та «інформаційне право»,* які застосовуються у наукових працях, міжнародних та інших нормативно-правових актах. Тобто понятійно-категоріальний апарат в інформаційній сфері потребує чіткої класифікації, уточнення та юридичного визначення.

Крім цього, у наукових працях вітчизняних та іноземних вчених висловлюються різні погляди щодо предмета, методів, принципів і норм інформаційного права, інформаційно-правових відносин тощо. Зокрема, В. Цимбалюк досить обґрунтовано наполягає, що сучасне національне інформаційне право вже є комплексною галуззю права, що формується на основі провідних галузей права (*конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального*). Водночас з ним не погоджується І. Бородін, який відносить інформаційне право до спеціальних галузей права².

Цікавими є висновки В. К. Кузнецова щодо протиріч російських вчених (А. Б. Агапова, В. Д. Єлькіна, В. А. Копилова, М. М. Рассолова, І. М. Рассолова, Ю. А. Тихомирова) у визначенні інформаційного права, а саме: *«Одни авторы розглядають інформаційне право як нову комплексну галузь права, що вивчає інформаційні відносини як предмет правового регулювання, а також суб'єкти інформаційних відносин і правовий режим інформаційних процесів у сучасному суспільстві. Інші визначають інформаційне право як систему норм права, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері та його складових. Треті стверджують, що інформаційне право — це правовий фундамент*

¹ Е-майбутнє та інформаційне право. – 2-ге вид., допов. / В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов – К., 2006. – С. 117.

² Цимбалюк В. С. Інформаційне право основи теорії і практики : монографія / В. С. Цимбалюк. – К., 2010. – 388 с.; Правова інформатика. – № 3 (27). – К., 2010. – С. 112.

інформаційного суспільства, яке активно формується у всіх країнах і континентах за допомогою глобальних інформаційних систем та інших новітніх інформаційних технологій. Четверті вважають, що інформаційне право діє лише в межах організаційно-правових форм регулювання суспільних відносин, які виникають у процесі накопичення, аналітичної обробки та поширення інформації за допомогою електронних засобів». Далі цей автор виокремлює спільні риси у різних визначеннях поняття «інформаційне право», що заслуговує на увагу, зокрема¹:

1) необхідність формування нової комплексної галузі права, яка буде ґрунтуватися на здобутках інформаційно-правового регулювання суспільних відносин;

2) виокремлення специфічних норм права та інформаційних відносин, що стосуються виготовлення, використання та поширення інформації;

3) актуальність соціального і юридичного аналізу суб'єктів інформаційних відносин, інформаційного обміну, інформаційних систем і нових інформаційних технологій у суспільстві.

За нашими оцінками, для вирішення вказаних та інших проблем необхідно застосовувати комплексний підхід та системно розглядати правові питання, що стосуються різних аспектів інформаційних відносин, а саме:

- вироблення і поширення інформації;
- пошуку, отримання та використання інформації;
- формування інформаційних ресурсів, підготовки інформаційних продуктів і надання інформаційних послуг;
- створення і застосування інформаційних систем та інформаційних технологій;
- створення і застосування засобів та механізмів інформаційної безпеки.

За такого підходу більш вдалим видається теоретико-правове опрацювання усього комплексу правових проблем, у т. ч. з питань вивчення інформації, інформаційних процесів та інформаційно-правових систем, у рамках **інформаційного права** як галузі права.

З огляду на викладене досить логічним є рішення Вищої атестаційної комісії України щодо внесення змін до паспорту наукової спеціальності

¹ Кузнецов В. К. Информационное право : учеб.-метод. комплекс / В. К. Кузнецов. – Новосибирск, 2001. – С. 3.

12.00.07, де поряд з адміністративним та фінансовим правом передбачено дослідження в галузі інформаційного права¹.

Водночас слід враховувати, що наукові дослідження в інформаційній сфері є поліфункціональними та можуть здійснюватися, крім юридичних наук, у галузі технічних, економічних, соціальних, політичних, психологічних, історичних та інших галузей науки.

З огляду на це заслуговує на увагу досвід РФ щодо організації та проведення досліджень в інформаційній сфері на здобуття наукового ступеня в галузі юридичних наук. Зокрема, вказані дослідження крім наукової спеціальності «Адміністративне право, фінансове право, інформаційне право» (*юридичні науки*) російські вчені здійснюють за науковими спеціальностями блоку технічних наук — «Методи і системи захисту інформації, інформаційна безпека», (*технічні, фізико-математичні, юридичні науки*), «Інформаційні системи і процеси, правові аспекти інформатики» (*технічні, філологічні, юридичні науки*), а також блоку психологічних наук — «Юридична психологія» (*психологічні, юридичні науки*)².

Загалом подальші фундаментальні та прикладні дослідження в галузі інформаційного права та інформаційної безпеки мають здійснюватися з урахуванням наявного історичного та іноземного досвіду.

Аналіз положень національного законодавства і наукових здобутків у інформаційній сфері надає можливість виокремити деякі пріоритетні напрями подальших правових досліджень у цій галузі, зокрема:

1) формування інформаційного суспільства потребує проведення деяких теоретичних і державно-правових досліджень щодо визначення завдань і функцій держави та її органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства у цьому процесі, подальшого правового супроводження розбудови складових інформаційного суспільства, у т. ч. розробки і застосування інформаційно-комп'ютерних систем і технологій та розвитку інформаційного законодавства;

2) в умовах глобалізації та згідно з вимогами Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 р.) актуальною постає потреба вивчення глобальних викликів і загроз людині, суспільству

¹ Постанова ВАК України від 21.05.2003 № 26-11/5 // Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 8. (зі змінами і допов.).

² Копылов В. А. Информационное право: вопросы теории и практики / В. А. Копылов. – М., 2003. – С. 128.

і державі в інформаційній сфері, розробки державно-правових засад їх запобігання і нейтралізації, а також захисту інформаційного суверенітету України;

3) подолання глобальної фінансової та економічної кризи потребує здійснення відповідних реформ (*з активним впровадженням сучасних інноваційних та інформаційних технологій*). Реалізація зазначеного вимагає проведення низки інформаційно-правових досліджень, насамперед у фінансовій та банківській сферах, де поширеною стала практика застосування електронних платіжних та інших інформаційно-комп'ютерних систем регіонального, національного та міжнародного рівнів. При цьому зазначені процеси не лише сприяють розвиткові національних економік та міжнародних фінансово-економічних відносин, а також є об'єктом протиправних посягань із боку окремих злочинців, злочинних груп та організацій, у т. ч. транснаціональної злочинності;

4) активний розвиток засобів масової інформації різних форм власності та рекламних технологій, які мають транснаціональний характер і можуть використовуватися у протиправних цілях (*для втручання у внутрішні справи держави, поширення ідей расової, національної чи релігійної нетерпимості, проведення інформаційно-психологічних воєн тощо*), потребує належного правового регулювання та проведення відповідних прикладних досліджень. Зокрема, це стосується державно-правових проблем захисту інформаційного простору України, становлення і розвитку громадського телебачення і радіомовлення в Україні тощо;

5) вкрай важливою в сучасних умовах постає проблема розвитку правових основ забезпечення безпеки, прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері. Насамперед це стосується розробки ефективних правових механізмів запобігання негативним інформаційно-психологічним впливам на свідомість людини (*їх наслідком може стати виникнення загроз життю і здоров'ю людини*), належного правового регулювання з питань обігу та охорони персональних даних (*нині поширеними є факти несанкціонованого доступу до цих відомостей, у т. ч. шляхом їх розміщення без згоди громадян у мережі Інтернет*) тощо;

6) з огляду на стрімкий розвиток інформаційної сфери актуальною залишається необхідність організації та проведення комплексних наукових досліджень із проблем юридичної відповідальності за вчинення злочинів та інших правопорушень у цій сфері. Для реалізації

зазначеного вважаємо за доцільне здійснити низку цільових кримінологічних, кримінально-правових, адміністративно-правових та міжнародно-правових досліджень, у т. ч. з метою оптимізації національного законодавства України;

7) в умовах євроінтеграції та входження України у світовий інформаційний простір актуальною є проблема вивчення досвіду країн-членів Європейського Союзу та **asquis communautaire** — «спільного здобутку» ЄС (сукупності правових документів, напрацьованих Співтовариством), а також інших міжнародно-правових актів у інформаційній сфері з метою їх імплементації в національне законодавство України.

Слід звернути увагу, що вказані пріоритетні напрями наукових досліджень загалом були підтримані в ході проведеного 11 листопада 2010 року «круглого столу» «Проблеми та пріоритети розвитку правової науки в інформаційній сфері», організованого Науково-дослідним центром правової інформатики та Київським регіональним центром НАПрН України за участю представників Верховної Ради України, правоохоронних та інших державних органів, вчених НАН України і НАПрН України¹.

Загалом, підсумуємо розгляд пріоритетів розвитку права і правової науки в інформаційній сфері такими основними висновками:

1) наведений перелік проблем та пріоритетів наукових досліджень не є вичерпним. Він може стати основою для подальшої дискусії й наукових пошуків із питань розвитку права і правової науки в інформаційній сфері. Для цього доцільно ініціювати проведення (за участю вітчизняних та іноземних експертів і вчених) відповідних конференцій, «круглих столів» та експертних зустрічей, за результатами яких розробити науково-методичні рекомендації щодо подальшого розвитку права і правової науки та визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень в інформаційній сфері;

2) реалізація викладених у цій статті та інших актуальних проблем видається неможливою без активної участі юридичної науки у формуванні державної політики в інформаційній сфері та в розробці відповідних концепцій, стратегій і програм. Зокрема, це стосується участі вчених у розробці згідно з дорученням Президента України нової редакції Стратегії національної безпеки України, в якій належна увага також має бути приділена питанням розвитку інформаційної сфери, побудови інформаційного суспільства і забезпечення інформаційної безпеки України;

¹ Матеріали та рекомендації «круглого столу» публікуються окремо.

3) першочергової уваги, за нашими оцінками, потребують дослідження з теорії інформаційного права, державно-правових проблем інформаційної діяльності (*забезпечення інформаційного суверенітету України; правового режиму інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів їх забезпечення; законодавчого регулювання інформаційних відносин у галузі масової інформації та рекламної діяльності; охорони банківської, комерційної, професійної та службової таємниці; проблем забезпечення безпеки, прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері*), а також дослідження державно-правових та міжнародно-правових проблем інтеграції України у світовий інформаційний простір.